

ГІСТОРЫЯ

УДК 803.088(09)

У.В. Гімбут

КУЛЬТУРНА-МОЎНЫЯ АСПЕКТЫ ГІСТОРЫІ
ЎСХОДНЕЕЎРАПЕЙСКАГА ЯЎРЭЙСТВА

(Да пытання міжмоўнага запазычвання ў мове ідыш)

У апошнія часы з боку шматлікіх навукоўцаў і шырокіх колаў грамадскасці ўзрастае цікавасць да яўрэйскай гісторыі, і ў тым ліку да гісторыі яўрэяў Беларусі. Трэба ўлічваць, што даследванне гісторыі беларускіх яўрэяў — гэта адначасова і даследванне гісторыі Беларусі, яе «белых плямаў». Дастаткова ўспомніць аб укладзе яўрэяў у развіццё эканомікі беларускіх зямель, навукі і культуры рэспублікі. Доўгі час яўрэі складалі значную частку, палову, а ў іншых месцах — і падаўляючую большасць насельніцтва гарадоў Беларусі, а ў 1897 годзе — каля 14% насельніцтва беларускіх зямель [3, с. 3]. У сучасны момант ад яўрэйскай абшчыны Беларусі, якая існавала па меншай меры, на думку некаторых навукоўцаў, амаль сем стагоддзяў і якая адыграла важную ролю ў яўрэйскай гісторыі, захаваліся адны ўспаміны.

Яўрэі з'явіліся на беларускай зямлі ў XII стагоддзі. Гісторык і археолаг Тэадор Нарбут лічыў, што яўрэі прыйшлі на Беларусь і ў Літву ў першай палове XII стагоддзя, спачатку з Кіева, адкуль яны былі выгнаны за тайныя зносіны з грэкамі [3, с. 4]. Потым, пад час крыжацкіх паходаў, перасяленне яўрэяў у Усходнюю Еўропу прыняло вялікія памеры. Тут, у Польшчы, Беларусі, Літве і Украіне яны знаходзілі сабе прытулак ад забойстваў і рабавання, якія чынілі ў Заходняй Еўропе.

Яўрэі, якія перасяляліся ў Усходнюю Еўропу, апынуліся сярод народаў, якія гаварылі на славянскіх мовах. У культурных адносінах яны заставаліся часткай ашкеназскага яўрэйства (абшчыны Паўночнай Францыі і Германіі). У новым асяроддзі яўрэі працягвалі захоўваць свае норавы і звычкі, якія склаліся ў германамоўных краінах. Асновы яўрэскага жыцця краін Усходняй Еўропы сфарміраваліся ў выніку хваляў міграцыі з Заходняй і Цэнтральнай Еўропы, і гэта ў значнай ступені вызначыла асаблівасці культуры яўрэйскай абшчыны [2, с. 8]. Ва Усходняй Еўропе, і ў прыватнасці ў Беларусі, тэрыторыя якой уваходзіла ў так званую «мяжу аседласці», духоўнае жыццё яўрэяў знаходзіла сваё выражэнне ў шматмоўнай культуры, дзе побач існавалі з аднаго боку — мова ідыш, якая называлася «лашон ашкеназ», у літаральным перакладзе з іўрыту «ашкеназская мова», ці, як яе яшчэ з пачатку называлі, «іўры-тайч», што значыць «яўрэска-нямецкая мова», а з другога боку — усходнеславянскія мовы: беларуская, украінская і руская.

Яўрэйская мова (ідыш) адносіцца да заходняй групы германскіх моў. Яна склалася на базе верхнянямецкіх дыялектаў ва ўзаемадзеянні з семіцкімі (старажытнаяўрэйскімі) і славянскімі элементамі. Ідыш пачаў складвацца ў XI-XII ст. ст. н.э. У гэты час у розных нямецкіх гарадах ужо існавалі вялікія пасяленні яўрэяў, якія ў побыце карысталіся нямецкай мовай з ужываннем старажытнаяўрэйскіх слоў і зваротаў. Вялікая колькасць старажытнаяўрэйскіх слоў і зваротаў у ідыш захоўвалася і культывіравалася для абазначэння цэлага шэрагу паняццяў: рэлігійных, культурных, судовых, маральных, камерцыйных, бытавых і г.д. З старажытнаяўрэйскай мовы ў верхнянямецкія дыялекты ўвайшоў цэлы шэраг службовых слоў і словаўтваральных мадэляў. У ідыш старажытнаяўрэйскай мовы адбіўся не толькі на лексіцы, але і на інтанацыі, сінтаксісе, словаўтварэнні [5, с. 666]. Прыкладам запазычвання з'яўляюцца наступныя словы: талмуд, рабін, хедар, іешыва, шабас, хадшым, кашэрны і г.д. Трэба таксама адзначыць, што, акрамя гэтага, нямецкія яўрэі ў сваёй мове ўжывалі запазычванні з раманскіх моў, таму што на працягу значнага перыяду яны кантактавалі з італьянскімі і французскімі яўрэямі.

Не валодаючы зямлёй, яўрэі былі прымушаны жыць галоўным чынам у гарадах, звычайна ў асобных кварталах, займаючыся рамяством, гандлем, урачэбнай практыкай, арганізацыяй вытворчасці і гаспадаркі, крэдытна-грашовымі аперацыямі. Па роду заняткаў, а таксама з-за шматлікіх ганенняў, яўрэі былі вымушаны пераязджаць з месца на месца, ствараючы новыя пасяленні. У мове яўрэяў адрозненні мясцовых нямецкіх дыялектаў згладжваліся больш хутка, чым у мове немцаў, значная частка якіх жыла ў весках феадальнараздробленай Германіі. Такім чынам, паступова ідыш стаў адрознівацца ад нямецкіх гаворак не толькі на-

яўнасцю семітызмаў, але ў нейкай ступені і своеасаблівай інтэграцыяй германскіх слоў, граматычных форм і шэрагам фанетычных асаблівасцяў, што з'явіліся важнейшым штуршком для самастойнага развіцця мовы. Гэта быў доўгі, складаны працэс, які пачаўся спачатку ў Германіі і працягваўся потым у славянскіх краінах. Ідыш, на якім размаўлялі яўрэі славянскіх зямель, увабраў у сябе з моў суседніх народаў нямала каранёў, якія былі незразумелымі яго носьбітам у германамовных краінах, дзе ў нямецкай мове таксама адбыліся змяненні. У выніку гэтага гутарковы ідыш падзяліўся на два асноўныя дыялекты: заходні (мова яўрэяў Германіі) і ўсходні (мова ўсходнееўрапейскіх яўрэяў). Нягледзячы на гэта, ашкеназскія яўрэі складалі адзіную культурна-моўную супольнасць. У самім гэтым факце звычайным вобразам заключалася і важнае адрозненне між яўрэямі Цэнтральнай і Усходняй Еўропы: у той час, як мова першых была падобная на тую, якой карысталася мясцовае насельніцтва (нямецкая), другія размаўлялі на мове, не падобнай на мову суседніх народаў (палякаў, беларусаў, украінцаў і рускіх) [3, с. 22].

З XVI ст. адрозненні ідыш і нямецкай мовы ўжо выразна вызначыліся, і шляхі іх усё больш сталі разыходзіцца. У гэты ж час усё больш яўрэяў з Германіі аседла ў Польшчы, Літве, Галіцыі, Падоллі і ў некаторых гарадах Беларусі. Адбывалася далейшае змяшэнне яўрэйскіх гаворак, узмацнілася ўзаемадзеянне старажытнаўрэйскай і славянскіх моў, а з часам узніклі новыя яўрэйскія тэрытарыяльныя дыялекты. З другой паловы XVIII ст. у Заходняй Еўропе паступова выживаеца мясцовымі дзяржаўнымі мовамі, але ён захоўваецца і працягвае развівацца ў Польшчы, Літве, Беларусі, Украіне і Малдавіі, дзе было сканцэнтравана кампактнае яўрэйскае насельніцтва. Тут, на базе новых тэрытарыяльных дыялектаў, паступова ўзнікаюць паддыялектныя формы пісьма — будучай літаратурнай мовы. Праз дыялекты ў літаратуру пранікае значная колькасць слоў з мясцовага моўнага асяроддзя, з часам у ідыш яны становяцца агульнанароднымі [5, с. 667].

Што датычыцца дыялектаў, то ўсходні дыялект мовы ідыш падзяляўся яшчэ на некалькі дыялектаў: польскі, які ў літаратуры атрымаў назву цэнтральнага, літоўска-беларускі і украінскі. Гэтыя назвы з'яўляюцца ў значнай ступені ўмоўнымі, таму што межы дыялектаў не супадаюць з межамі адпаведных тэрыторый [5, с. 714]. Кожны з гэтых дыялектаў адчуваў уплыў афіцыйнай дзяржаўнай мовы — рускай, большасці моў насельніцтва адпавядаючых рэгіёнаў, беларускай, і ў меншай ступені літоўскай. З гэтых моў мясцовыя яўрэі чэрпалі словы, якія абазначалі розныя рэаліі — часткі дома і прадметы хатняга побыту, назвы прылад працы, дрэў і птушак: пастолі, брык, бэз, татэ, шафэ, лустэ, бурэк, бушл, жабэ, ці і г.д. [4, с. 186-715]. Здаралася так, што словы з аднаго дыялекта былі незразумелымі яўрэю, які гаварыў на другім дыялекце. І ў месцах распаўсюджвання аднаго дыялекта мова заўважна змянялася ад аднаго населенага пункта да другога, нават і тады, калі адлегласць паміж імі была невялікай [2, с. 82]. Трэба адзначыць, што дыялектныя адрозненні больш за ўсё праяўляюць сябе ў вымаўленні. І сапраўды, вымаўленне, слоўнікавы запас і іншыя структурныя элементы мовы ў яўрэяў розных рэгіёнаў Усходняй Еўропы значна адрозніваліся. Так, напрыклад, такое словазлучэнне, як «мяса кашэрна», гучала у вуснах яўрэя з Варшавы і яўрэя з Бярдзічава (Украіна) наступным чынам: яўрэй з Вільні сказаў бы: «Ды флейш із кошэр»; яўрэй з Варшавы сказаў бы: «Дус фляйш із кушэр», яўрэй з Бярдзічава сказаў бы: «Дус флейш із кушэр» [2, с. 81]. Як мы бачым, найбольш заўважныя на слых несупадзенні звязаны з формай вымаўлення галосных. Трэба таксама адзначыць, што ў кожнай мове, у тым ліку і ў мове ідыш, існуюць адрозненні паміж вусным маўленнем і пісьмом.

Напрыканцы трэба адзначыць, што славянскія мовы аказалі вялікі ўплыў на мову ідыш. Але супольнае існаванне працэсаў прамога запазычвання з асобнай славянскай мовы і выкарыстання славянскага стандарту для неславянамоўнага матэрыялу робіць вельмі складанымі пошукі знаходжання і адносных храналагіяў славянскіх кампанентаў у мове ідыш [1, с. 23]. Тым больш, што зараз у Беларусі няма спецыялістаў, якія б займаліся даследаваннем гэтай праблемы, а яна магла бы выклікаць вялікую цікавасць. Дарэчы, на думку Пола Векслера (Ізраіль), не будзе перабольшваннем меркаванне, што сярод усіх славянскіх уплываў на ашкеназскі яўрэйскі этнагенез, культуру і мову на працягу апошняга тысячагоддзя беларускі кампанент займае значнае месца [1, с. 34].

Літаратура

1. Векслер П. Забыты беларускі кантэкст сучаснай гебрайскай мовы // Беларусіка: Яўрэйская культура Беларусі і яе ўзаемадзеянне з іншымі культурамі. - Мн., 1995. - С. 22-34.

2. Главы из истории и культуры евреев Восточной Европы. - Тель-Авив: Изд-во Открытого ун-та, 1995. - 308 с.
3. Иоффе Э.Г. Страницы истории евреев Беларуси.- Мн.: АРТИ-ФЕКС, 1996. - 294 с.
4. Русско-еврейский (идиш) словарь. - М.: Рус. яз., 1989. - 720 с.
5. Фалькович Э. О языке идиш // Русско-еврейский (идиш) словарь. - М.: Рус. яз., 1989. - 720 с.

Summary

The historical ways of forming and developing of the Jews and the Yiddish language and the problem of inter-language borrowings are considered.